

Univerzita Karlova
Filozofická fakulta

Ústav východoevropských studií
Filologie – Slovanské filologie

Teze disertační práce

Mgr. Kateřina Spurná

**Překladová technika z latiny do staroslověnštiny
na základě Gumpoldovy legendy a
Druhé staroslověnské legendy o sv. Václavu**

The Translation Technique from Latin to Old Church
Slavonic on the Basis of Gumpold's Legend and the Second
Old Church Slavonic Life of Saint Wenceslas

školitel: Mgr. Václav Čermák, Ph.D.

2017

Úvod

Cílem této práce je analýza *Druhé staroslověnské legendy o sv. Václavu* ve vztahu k latinské *Gumpoldově legendě*. *Gumpoldova legenda* byla sepsána v poslední čtvrtině 10. století mantovským biskupem Gumpoldem na příkaz císaře Oty II. a měla zřejmě nahradit v té době již stylově nedostačující svatováclavskou legendu *Crescente fide*. *Gumpoldova legenda* je dnes dochována v šesti opisech, z nichž nejstarší a nejznámější je v kodexu Wolfenbüttelském z přelomu 11. a 12. století. Dalším známým kodexem s *Gumpoldovou legendou* je rukopis pražské kapitulní knihovny sign. G5. Nejmladším opisem je pak kodex Boll. 152 ze 17. století, uložený v knihovně Sociétés des Bollandistes v Bruselu. Vybrané kapitoly této legendy jsou doloženy rovněž v některých breviářích českého původu. Legenda byla ve své době vysoce ceněna pro svůj vzletný jazyk, rétorickou vznešenost a složitou syntaktickou strukturu.

Částečným překladem *Gumpoldovy legendy* je *Druhá staroslověnská legenda o sv. Václavu*, jež vznikla pravděpodobně v 2. polovině 11. století v Sázavském klášteře a dnes je dochována ve dvou ruskocírkevněslovanských rukopisech 16. století. Legendu objevil v roce 1904 ruský badatel N. K. Nikol'skij, který roku 1909 vydal její první edici, jež spočívala v synoptickém vydání obou dochovaných rukopisů, Kazaňského a Petrohradského, s paralelním latinským textem. Ještě před vydáním využil Nikol'ského přepis český historik J. Pekař, který o legendě ve stručnosti pojednal ve své práci *Die Wenzels- und Ludmila Legenden und die Echtheit Christians*. Nejvýznamnější prací týkající se *Druhé staroslověnské legendy o sv. Václavu* v kontextu dalšího bádání je nepochybně její druhé vydání s komentářem, paralelním latinským zněním a překladem do češtiny, které připravil J. Vašica pro *Sborník staroslověnských literárních památek o sv. Václavu a sv. Ludmile* z roku 1929. Od té doby však byla legendě věnována jen okrajová pozornost, nejčastěji v rámci širších studií a dalších pojednání o českocírkevněslovanském písemnictví jako celku.

Struktura práce

Práce je rozčleněna do 11 kapitol. Po stručném shrnutí problematiky *Druhé staroslověnské legendy* a *Gumpoldovy legendy* jsou představeny další latinské a staroslověnské legendy, v jejichž kontextu *Druhá staroslověnská legenda vznikla*. Po úvodních kapitolách následuje podrobnější přehled rukopisného dochování staroslověnské legendy a její pravopisná, fonetická a morfologická charakteristika. Dále je představena nová edice *Druhé staroslověnské legendy o sv. Václavu* a v závěru této části práce je stručně nastíněn vztah staroslověnského textu a dochovaných rukopisů *Gumpoldovy legendy*. Následuje kapitola pojednávající o předlohách *Druhé staroslověnské legendy o sv. Václavu* a kapitola o biblických citátech v této legendě doložených. Největší část práce zaujímá analýza překladové techniky z latiny do staroslověnštiny. Nejprve je pozornost zaměřena na překladovou techniku vybraných morfologických jevů a poté na překladovou techniku gerun-

dia a gerundiva, obsahových propozic oznamovacích, žadacích a tázacích, vedlejších vět příslovečných a přívlastkových a latinské polovětné konstrukce ablativu absolutního. Kapitola o lexiku je stručným shrnutím dosavadního bádání o slovní zásobě *Druhé staroslověnské legendy*, upozorněno je však na některé vybrané lexikální aspekty textu, např. na problematiku hapax legomen. V poslední kapitole je stručně pojednáno o kvalitě překladu *Druhé staroslověnské legendy* ve vztahu k její latinské předloze.

Jazyková charakteristika *Druhé staroslověnské legendy o sv. Václavu*

Druhá staroslověnská legenda o sv. Václavu je dochována ve dvou rukopisech ruské proveniencie, což se projevuje v pravopise, fonetice a morfologii. Z pravopisných jevů typických pro ruskocírkevněslovanské prostředí lze zmínit např. východoslovanskou tendenci psaní и po κ, ρ, χ, psaní hlásky y pomocí spřežky ѣ s měkkým jerem nebo užití ligaturního tzv. osmičkového ѿ. Z fonetických záležitostí je vhodné zmínit záměnu grafémů ѡ a ѣ v důsledku jejich identické hláskové platnosti, záměnu ɛ s ʔ a východoslovanský reflex er za sonantu ɾ. Zcela ojedinělé jsou naopak doklady plnohlasí. Pokud jde o morfologii, upozornit je třeba na koncovku -тъ ve 3. os. sg. i pl. ind. prez. akt., spíše výjimečně se objevuje tzv. třetí jat', tedy ʔ místo koncovky ѡ v Gsg. f., N a Apl. f. a Apl. m. substantiv měkkých skloňovacích typů. Výjimečně jsou však doloženy doklady užití supina (на своѣ ложѣ спѣ изыде, по многы млѣвах домови трогденъ почи ѿ црѣве вниде) a bezpředložkového lokálu (чашѣ юже азъ держу роуцѣ).

Nová edice *Druhé staroslověnské legendy o sv. Václavu*

V souvislosti s prací na nové edici *Druhé staroslověnské legendy o sv. Václavu* bylo nutné zaujmout stanovisko k již existující edici J. Vašici z roku 1929. Vašica pracoval zcela v intencích tehdejší ediční praxe, jejímž cílem bylo představit text v co nejsrozumitelnější podobě. Jeho vydání tak již nespĺňuje nároky na vydávání staroslověnských a církevněslovanských památek, které jsou uplatňovány v dnešní slavistice. Z těchto důvodů jsme se do dizertační práce rozhodli zařadit kompletní soupis Vašicových konjektur ve srovnání s dochovaným rukopisným zněním a také s uvedením latinské předlohy, která se Vašicovi stala zdrojem řady oprav staroslověnského textu.

Nová edice *Druhé staroslověnské legendy o sv. Václavu* je založena, podobně jako edice Vašicova, na Kazaňském rukopise, který je v literatuře vesměs hodnocen jako rukopis starší, relevantní varianty z Petrohradského rukopisu jsou uvedeny v poznámkovém aparátu. Pro lepší srovnání staroslověnského textu s jeho latinskou předlohou, což je problematika, kterou se po J. Vašicovi již nikdo nezabýval, je za každým foliem uveden také odpovídající latinský text *Gumpoldovy legendy*,

jehož zdrojem byla Pertzova edice z 19. století, založená na Wolfenbüttelském rukopise. Poznámkový aparát latinské části edice je doplněn o nově nalezené latinské rukopisy, které nebyly Pertzovi v jeho době známy. Latinský text, který není do staroslověnštiny přeložen, je psán kurzívou v hranatých závorkách, staroslověnské text, který nemá předlohu v *Gumpoldově legendě*, je označen podtržením. Podle našeho názoru tak nejlépe vynikne, jaká část *Gumpoldovy legendy* byla do staroslověnštiny skutečně přeložena. Vzájemným srovnáním staroslověnského a latinského textu včetně všech variant bylo zjištěno, že nejméně shod se staroslověnským textem vykazuje Wolfenbüttelský rukopis *Gumpoldovy legendy*.

Předlohy *Druhé staroslověnské legendy o sv. Václavu*

Již ze zběžného pohledu na novou edici *Druhé staroslověnské legendy* je zřejmé, že přibližně jedna třetina staroslověnského textu má jinou předlohu než *Gumpoldovu legendu*. Z celkem třiceti kapitol latinské předlohy nejsou do staroslověnštiny vůbec přeloženy kapitoly 9, 14 a 17, z kapitol 11, 12, 15 a 16 jsou přeloženy pouze krátké úseky některých vět. Obsáhlé části z kapitol 6, 7, 8, 10, 13, 18, 22 a 23 jsou vynechány, odchylky od latinského textu lze však nalézt i v dalších pasážích. Podrobnou analýzou úseků nepřeložených z *Gumpoldovy legendy* a jejich srovnání s dalšími relevantními latinskými a staroslověnskými prameny, především *Kristiánovou legendou* a zřejmě nejstarší latinskou václavskou legendou *Crescente fide*, bylo ve shodě se starší literaturou zjištěno, že největší část dokladů se shoduje s textem tzv. české redakce *Crescente fide*. Pouze v jednom případě je staroslověnský text shodný s bavorskou redakcí *Crescente fide*, v dalších případech nelze mezi oběma redakcemi jednoznačně rozhodnout. Lze rovněž identifikovat časté motivické shody s *Kristiánovou legendou*, její znění je však staroslověnskému textu vzdálenější, než je tomu v případě úseků shodných se zněním *Crescente fide*. Jako okrajový zdroj sloužily staroslověnskému překladateli zřejmě také *Vavřincova legenda* a *První staroslověnská legenda o sv. Václavu*. U některých úseků staroslověnského textu se nepodařilo předlohu identifikovat, nelze však vyloučit, že se jedná o vlastní dodatky staroslověnského překladatele. Mezi úseky přeloženými a nepřeloženými z *Gumpoldovy legendy* jsou zřetelné stylistické rozdíly, což je důsledkem užití většího množství dalších pramenů. Tento závěr hovoří proti existenci tzv. slovanské verze *Gumpoldovy legendy*, jejíž existenci předpokládali někteří badatelé a považovali ji za jedinou předlohu *Druhé staroslověnské legendy o sv. Václavu*. Staroslověnský překladatel měl s největší pravděpodobností k dispozici určitý počet latinských a zřejmě i staroslověnských textů, kterými doplňoval podle vlastního uvážení motivy v *Gumpoldově legendě* a nelze vyloučit, že čerpal rovněž z ústní tradice.

Biblické citáty

Biblické citáty v *Druhé staroslověnské legendě o sv. Václavu* poskytují vzhledem ke svému malému počtu velmi omezený prostor pro konkrétnější závěry. Ve srovnání s relativně krátkou *První staroslověnskou legendou o sv. Václavu* je text *Druhé staroslověnské legendy* na biblické citáty a

aluze velmi chudý. Jediný starozákonní citát ze žaltáře **Ps118:100** věrně zachovává znění původního staroslověnského překladu, novozákonní citáty **L6:37** a **G6:2** se přidržují latinského znění dochovaného v *Gumpoldově legendě*. Apoštolní citát **G6:2** vykazuje rozdíly oproti původnímu staroslověnskému překladu, další citát z apoštola **1C13:11** se zase s jednou výjimkou věrně shoduje s původním překladem, nedrží se však širšího znění doloženého v *Gumpoldově legendě*.

Analýza překladové techniky z latiny do staroslověnštiny

Analýza překladové techniky je prvním systematickým pokusem zhodnotit práci překladatele *Druhé staroslověnské legendy o sv. Václavu* ve vztahu k latinské předloze. Z oblasti morfologie byly pro analýzu vybrány pouze některé zajímavější jevy latinského tvarosloví, např. plusquamperfektum, indikativ futura II, participium futura a především konjunktiv ve větách nezávislých. Všechny tyto jevy byly v minulosti alespoň v minimální míře zkoumány, ať už na materiálu *Besěd Řehoře Velikého* nebo v kratších a jednodušších textech modliteb dochovaných v tzv. Jaroslavském sborníku. Plusquamperfektum a futurum II. jsou v latinské *Gumpoldově legendě* doloženy v jednotkách případů. Plusquamperfektum je do staroslověnštiny přeloženo aoristem, imperfektem a v jednom dokladu rovněž minulým participiem. Překlad futura II, doloženého jediným dokladem, nelze kvůli pravděpodobně poškozenému čtení dochovanému v rukopisech jednoznačně analyzovat. Ve čtyřech dokladech je doloženo latinské participium futura, ve třech případech je toto participium přeloženo staroslověnským participiem prézenta aktiva, jednou je přeloženo pomocí participia perfekta pasiva, následnost je však v tomto dokladu vyjádřena lexikálně.

Bohatší materiál pro analýzu poskytuje latinský konjunktiv ve větách nezávislých, který se v *Gumpoldově legendě* vyskytuje v jedenácti dokladech. Jedná se o konjunktiv prézenta vyjadřující přání, pobídku nebo zákaz. Pětkrát je tento konjunktiv přeložen konstrukcí $\Delta\alpha$ + prézens, třikrát indikativem prézenta, jednou konstrukcí БЪИТИ + participium prézenta pasiva a jednou imperativem. Jedním dokladem je doložen latinský konjunktiv imperfekta vyjadřující potencialitu, který je do staroslověnštiny přeložen kondicionálem.

Řadou dokladů je v *Gumpoldově legendě* doloženo gerundium a gerundivum. Pokud jde o gerundium, v největším počtu případů je doloženo v ablativu, který ve středověké latině přejímá funkci participia prézenta aktiva. Doklady tohoto typu jsou dosvědčeny i v *Gumpoldově legendě* a ve většině případů jsou do staroslověnštiny přeloženy participiem prézenta aktiva, což jednoznačně svědčí proto, že si staroslověnský překladatel byl této funkce ablativu gerundia ve středověké latině vědom. Dále je ablativ gerundia překládán např. dějovým substantivem, v menším počtu dokladů pak participiem préterita aktiva, verbem finitem či je jen volně přeložen jeho význam. Šesti doklady je doložen genitiv gerundia, vždy přeložený dějovým substantivem, jednou pak akuzativ gerundia přeložený pomocí participia prézenta aktiva. Dativ gerundia, který se v latině obecně vyskytuje spíše ojediněle, není v *Gumpoldově legendě* doložen.

Ještě větším počtem dokladů než gerundium je v *Gumpoldově legendě* doloženo gerundivum. Nejčastěji doložený pád je akuzativ s devatenácti doklady, pěti doklady je doložen dativ a ablativ, třemi nominativ, po jednom dokladu pak genitiv a vokativ. Akuzativ gerundiva je přeložen nejčastěji infinitivem, dále též participiem perfekta pasiva, participiem prézenta aktiva, adjektivem, participiem prézenta pasiva a modálním výrazem, v jednom případě není gerundivum přeloženo vůbec. Ostatní pády jsou i přes malý počet dokladů překládány různě, např. nominativ participiem prézenta pasiva, adjektivem a dějovým substantivem, dativ ve dvou případech infinitivem, jednou supinem a dějovým substantivem s předložkou, jednou není přeložen vůbec, ablativ je dvakrát přeložen adjektivem, jednou substantivem s předložkou a v jednom případě je přeložen volně. Pouze jednou doložený vokativ je přeložen participiem prézenta pasiva. Dvakrát doložené predikativní gerundivum je jednou přeloženo adjektivem a jednou participiem prézenta pasiva se slovesem *бъити*. V každém případě takto rozmanité užití výrazových prostředků pro překlad gerundia a gerundiva svědčí o tom, že překladatel neměl zažitý jednotný překladatelský postup.

Další oblastí překladové techniky, která byla podrobena analýze, jsou obsahové propozice oznamovací, žádací a tázací. Jako obsahové propozice oznamovací můžeme v *Gumpoldově legendě* identifikovat dvanáct infinitivních vazeb a dvě věty obsahové. Na základě analýzy jejich překladu do staroslověnštiny je zjevné, že překladatel neměl, podobně jako u gerundií a gerundiv, zažitý jednotný překladatelský postup či výrazový prostředek, kterým by obsahové propozice oznamovací překládal. Překlad řešil vždy v kontextu daného místa a vzhledem k malému počtu dokladů není možné identifikovat jednotnou překladatelskou tendenci, jako je tomu např. v *Besědách Řehoře Velikého*. Upozornit je však třeba na typicky „staroslověnský“ překlad pomocí vazby dvou akuzativů a na překlad participiem v nominativu. Je také patrné, že překladatel měl zřejmě poměrně dobrou představu o fungování základní latinské syntaxe, byl např. schopen rozlišit minulý a přítomný infinitiv a snažil se pak rozdíly mezi nimi vyjádřit i ve staroslověnštině. Obsahové propozice žádací jsou doloženy pouze dvěma doklady, v jednom případě je věta žádací přeložena vedlejší větou uvozenou spojkou *да* s predikátem v indikativu prézenta a jednou vedlejší větou uvozenou spojkou *да* s kondicionálem.

Obsahové propozice tázací neboli nepřímé otázky jsou v *Gumpoldově legendě* doloženy čtyřmi doklady. Všechny latinské konjunktivy obsažené v těchto obsahových propozicích jsou přeloženy staroslověnskými indikativy. Z toho lze usoudit, že si staroslověnský překladatel byl vědom toho, že přítomnost konjunktivu v těchto vedlejších větách nemá specifickou modální funkci jako ve větách nezávislých a je pouze výrazem závislosti na hlavní větě. Nesnažil se tedy použít nový překladatelský postup a překládal latinské nepřímé otázky staroslověnskými větami obsahovými.

Z vedlejších vět příslovečných jsou v *Gumpoldově legendě* doloženy vedlejší věty časové, věty příčinné, v menším počtu dokladů pak vedlejší věty účinkové, účelové, podmínkové, přípustkové

a jedním dokladem je doložena vedlejší věta srovnávací. Z dokladového materiálu je patrné, že se staroslověnský překladatel nepokoušel vytvářet nové modely překladu a držel se zavedených postupů staroslověnské syntaxe. Věty časové jsou přeloženy taktéž vedlejšími větami časovými uvozenými spojkou **ѸГДА**. Vedlejší věty příčinné, které mohou být v latině uvozeny různými spojkami, jako např. *quia, quoniam, cum* atd., jsou do staroslověnštiny překládány pomocí vedlejší věty uvozené spojkou **ѸКО**. Účinkové a účelové věty jsou překládány vedlejšími větami uvozenými spojkou **ДА**, vedlejší věty podmínkové jsou překládány taktéž vedlejšími větami uvozenými spojkami **ѸЦЕ** nebo **ѸЦЕ ЛИ** v odporovacím významu. Vedlejší věty přípustkové jsou překládány vedlejšími větami přípustkovými uvozenými spojkou **ѸЦЕ И**, v jednom případě lze překlad označit jako volný. Jediná věta srovnávací je do staroslověnštiny přeložena vedlejší větou uvozenou spojkou **ѸКОЖЕ**.

Relativně velkým počtem dokladů jsou v *Gumpoldově legendě* zastoupeny vedlejší věty vztažné. V převážně většině případů jsou do staroslověnštiny překládány taktéž vedlejšími větami vztažnými uvozenými zájmenem **ИЖЕ**, **ѸЖЕ**, **ѸЖЕ**, identifikovat lze i překlady volné, překlad participiem je zastoupen pouze ve dvou případech. V *Druhé staroslověnské legendě* tak dochází k jistému odklonu od obecně staroslověnské grecizující tendence doložené např. i v *Besédách Řehoře Velikého*, kde jsou vedlejší věty vztažné hojně překládány participiem.

Zajímavý materiál poskytuje rovněž analýza překladové techniky latinské polovětné konstrukce ablativu absolutního, který je v *Gumpoldově legendě* doložen řadou dokladů (89). Ekvivalentní staroslověnská vazba dativu absolutního je použita v menšině případů (27), relativně často je doložen také instrumentál absolutní (14 dokladů). Užití tohoto absolutního pádu lze chápat jako mechanickou nápodobu latinského textu, nicméně četnost dokladů s instrumentálem absolutním a především jeho aktivní užití i v úsecích bez latinské předlohy hovoří spíše proti tomuto názoru. Z dalších způsobů překladu ablativu absolutního je třeba na prvním místě jmenovat překlad pomocí participia (20 dokladů), dále je ablativ absolutní překládán větou konstrukcí (7), čtyři doklady můžeme označit za volný překlad. Ojedinělý je pak překlad dějovým substantivem (4 doklady) a předložkovou vazbou (2 doklady). Celkem 10 dokladů je syntakticky nebo jinak chybných či obtížně interpretovatelných, což je nepochybně důsledek komplikované latinské předlohy, která činila v obtížnějších úsecích staroslověnskému překladateli potíže.

V textu *Druhé staroslověnské legendy* se vyskytují také doklady (9), v nichž je staroslověnská absolutní vazba užitá i tam, kde není přítomen ablativ absolutní v latinské předloze. Absolutní vazby (celkem 10) jsou užitý rovněž v úsecích, které nemají předlohu v *Gumpoldově legendě*. Ve třech případech je absolutním pádem instrumentál. Na základě analyzovaného materiálu lze tedy

vyslovit závěr, že staroslověnský překladatel *Gumpoldovy legendy* neměl, stejně jako v jiných oblastech, ani při překladu absolutních vazeb zažitý jednotný překladatelský postup a využíval různé možnosti překladu, byť s mírnou převahou ekvivalentních absolutních vazeb.

Lexikum *Druhé staroslověnské legendy o sv. Václavu*

Jelikož bylo cílem této práce především vypracovat analýzu překladové techniky z latiny do staroslověnštiny, omezili jsme se v případě lexika pouze na problematiku zpracování slovní zásoby *Druhé staroslověnské legendy* ve *Slovníku jazyka staroslověnského*, což úzce souvisí s lexikální analýzou hapax legomen, dále na stručnou charakteristiku lexika památky, na přítomnost grécismů a latinismů, na bohemismy a lexikální shody s *Besědami Řehoře Velikého* a *Supraslským kodexem* i dalšími vybranými východobulharskými památkami.

Slovní zásoba *Druhé staroslověnské legendy o sv. Václavu* byla do *Slovníku jazyka staroslověnského* excerpována na základě Vašicovy edice, v důsledku čehož je někdy jako skutečná předloha (např. latina *ratem* u lexému *пльтъь*²) citován Vašicův latinský překlad staroslověnského textu nepřeloženého z *Gumpoldovy legendy*. Dalším nedostatkem plynoucím z užití Vašicovy edice je uvádění rekonstruovaných znění textu s nedůslednými citacemi z dochovaných rukopisů. Tyto omyly byly však v převážné většině odstraněny v *Dodatcích* k prvnímu dílu *Slovníku jazyka staroslověnského*. Komplexní lexikální analýzu památky na základě *Slovníku* znesnadňují také nepřesně citované occurity na počátku prvního dílu, protože v mnoha případech nejsou vypsány konkrétní památky, ale objevují se souhrnné výrazy typu *saepissime, frequenter, passim* (*агньць*), *in omnibus monumentis* (*вѣз*), *in omnibus fere monumentis* (*вѣати сѣ*) atd.

Pokud jde o základní charakteristiku lexika *Druhé staroslověnské legendy*, najdeme zde lexémy náležející ke starší vrstvě staroslověnské slovní zásoby, jako např. *вѣстакъ*, adjektivum *дѣяволъ*, zájmeno *ѣтеръ*, substantiva *достоѣяніе, животъ, жрътва, ицидиѣ, коньчина, льсть, олътаръ, потреба, постъ*, postpozice *ради*, dále slovesa *испльнити, прозърѣти, съвѣдѣтельствовати, хвалити* a také adverbium *тъкъмо*. Naopak lexémů mladších je zde dle očekávání velmi málo, lze zmínit pouze substantiva *вѣрига* a *печаль*. V textu je dochována také řada grécismů, např. *авъгѣустъ, архангѣлъ, епископъ, инъдиктъ, китъ, клирикъ, мартъ, презвѣтеръ, прологъ, профора, трапеза* a další. Je však nutné zdůraznit, že ani relativně vysoký počet grécismů nevypovídá nic o znalosti či neznalosti řečtiny překladatele, protože výše uvedené lexémy byly součástí staroslověnštiny ve všech jejích redakcích a jejich znalost byla součástí znalosti staroslověnského jazyka jako takového. Druhým zavádějícím faktorem je také skutečnost, že se legenda dochovala

v ruských opisech, kde mohlo pochopitelně dojít k další grecizaci textu. Kromě lexikálních grecismů se v *Druhé staroslověnské legendě* vyskytuje také grecizující předložková vazba с иже, např. развѣ единого изъвы ꙗ ѿ бранѣ меча. Řada lexémů doložených ve *Druhé staroslověnské legendě o sv. Václavu* se vyskytuje také v *Besědách Řehoře Velikého*, např. заклепение, кривость, крепъць, наводъниение, особьнъ, печально, поражати, таинство, твердостаньнъ, оустръести, оученъ a mnohé další. Zajímavé jsou také shody se *Supraslským kodexem* a texty Jana Exarchy. Ve *Slovníku jazyka staroslověnského* lze identifikovat lexémy, které jsou doloženy pouze v *Druhé staroslověnské legendě* a *Supraslském kodexu*, např. боголюбивъ, капище, рашение atd. Z dalších zajímavých shod zmiňme v obou památkách doložené slovní spojení на долъѣ. Mezi *Šestodněvem* Jana Exarchy a *Druhou staroslověnskou legendou* najedeme 11 lexikálních shod (např. въсплатити, одобрѣати), mezi *Bohoslovím* a staroslověnskou václavskou legendou 4 lexikální shody (образование, праздънъ, промъшлати a оутратити сѧ).

Pokud jde o slovtvorbu, je třeba zmínit především západoslovanskou koncovku -ство, která se vyskytuje u řady substantiv, např. величество, владычество, hapax legomena вседръжителство, количество, княнжество, послѣдство, a dále lexémy пророчество, таинство a цѣсарство. Vedle toho je však pochopitelně v legendě doložena řada slov s koncovkou -ство, např. благодарство, дѣтство, мнѣножество, мжжество, ремство, стъродство a хъдожество.

Již ve starší literatuře bylo často upozorňováno na velký počet hapax legomen v textu *Druhé staroslověnské legendy*. Celkem jich lze napočítat 164, což je na text o rozsahu sedmnácti folií relativně velké číslo. Je však třeba si uvědomit, že se jedná o počet čistě relativní, protože řada z těchto lexémů je doložena i v dalších lexikografických pracích, např. v Miklošičově slovníku, a lze je dohledat v *indexech verborum* památek nezahrnutých do materiálu *Slovníku jazyka staroslověnského* (např. ve *Sborníku 1076*). Vděčným tématem bylo v minulosti také zkoumání bohemismů v *Druhé staroslověnské legendě*. Z bohemismů identifikovaných na základě podrobné analýzy J. Reinharta v *Besědách Řehoře Velikého* se ve *Druhé staroslověnské legendě* vyskytují lexémy сжсѣдъ a dále плѣтъ² ve významu vor. Podle E. Bláhové bychom za bohemismus mohli dále považovat rovněž lexém снага jako překlad latinského slova *studium* a slovesa понизати a понижити doložená jako ekvivalent latinského *humiliare*.

V každém případě poskytuje *Druhá staroslověnská legenda o sv. Václavu* bohatý lexikální materiál, který bude v budoucnu nutné zpracovat do podoby *indexu verborum*, aby mohlo být provedeno detailnější srovnání s dalšími vybranými památkami.

Zhodnocení kvality překladu *Druhé staroslověnské legendy o sv. Václavu*

Kvalita práce překladatele *Druhé staroslověnské legendy*, resp. jeho znalost latiny a staroslověnštiny, byla v minulosti často diskutovanou otázkou a různí badatelé zaujímali k tomuto problému různá stanoviska. J. Vašica hodnotí překlad jako relativně zdařilý, stejně jako F. V. Mareš. Spíše kriticky se ke kvalitě překladu staví V. Konzal a Z. Hauptová. Na základě analyzovaného materiálu je třeba konstatovat, že staroslověnský překlad *Gumpoldovy legendy* je ve srovnání s latinským originálem překladem nepřiliš zdařilým, protože můžeme poukázat na řadu špatných interpretací latinské předlohy, chybné určení vztahů mezi větnými členy a na ne zcela důsledné užití očekávaných výrazových prostředků. Přitom je však třeba brát v úvahu velkou náročnost latinské předlohy a rovněž chyby opisovačů, jimiž je text ve své dnešní podobě značně poznamenán. Kladně je třeba ohodnotit též širokou slovní zásobu, kterou musel překladatel při překladu takto obtížného textu disponovat, a záměrné užití stylistického prostředku *hendiadys*, což je jev společný s *Besédami Řehoře Velikého*.

Závěr

Druhá staroslověnská legenda o sv. Václavu je nepochybně významná památka českocírveněslovanského a českého písemnictví nejstaršího období. Už sama existence staroslověnského překladu latinské *Gumpoldovy legendy* svědčí o snaze staroslověnské překladatelské školy mít k dispozici co nejširší spektrum textů pro svou potřebu. *Druhá staroslověnská legenda* poskytuje zajímavý a bohatý jazykový materiál, zejména pokud jde o analýzu překladové techniky absolutních vazeb, který však bude nutné v budoucnu srovnat s dalšími památkami stejného okruhu, především s texty hagiografickými, a také s *Besédami Řehoře Velikého*, abychom získali lepší celkovou představu o jazykové stránce staroslověnských památek českého původu.

Výběrová bibliografie

Prameny

Druhá staroslověnská legenda o sv. Václavu, Санкт–Петербург, Российская Национальная Библиотека, фонд рукописей, Сектор древнерусских фондов, Sol. 500/519, ff. 274r–290v.

Gumpoldova legenda, Wolfenbüttel, Herzog August Bibliothek, Cod. Guelf. 11.2. Aug. 4, přelom 11. a 12. století, ff. 18v–37r.

Crescente fide – bavorská redakce, Mnichov, Bayerische Staatsbibliothek, CLM 4605, 11. století, ff. 133v–140r.

Edice pramenů

LUDVÍKOVSKÝ, Jaroslav. Nově zjištěný rukopis legendy Crescente fide a jeho význam pro datování Kristiána. *Listy filologické* 81, 1958, 56–68.

LUDVÍKOVSKÝ, Jaroslav. *Kristiánova legenda: život a umučení svatého Václava a jeho báby svaté Ludmily. Překlad Jaroslav Ludvíkovský*. Praha: Vyšehrad, 2012².

НИКОЛЬСКИЙ, Николай Константинович. *Легенда Мантуанского епископа Гумпольда о св. Вячеславе чешском в славяно–русском переложении*. Памятники древней письменности и искусства, т. 174. Петроград, 1909.

PERTZ, Georg Heinrich (ed.). *Monumenta Germaniae Historica, Scriptores, Tomus IV: Annales, chronica et historiae aevi Carolini et Saxonici*. Hannover, 1841, 211–223.

VAŠICA, Josef (ed.). Druhá staroslovanská legenda o sv. Václavu. In: VAJS, Josef (ed.) *Sborník staroslovanských literárních památek o sv. Václavu a sv. Lidmile*. Praha: Česka akademie věd a umění, 1929, 71–135.

Sekundární literatura

BAUER, Jaroslav. Vliv řečtiny a latiny na vývoj syntaktické stavby slovanských jazyků. In: *Syntactica slavica: vybrané práce ze slovanské skladby*. Brno: Universita J. E. Purkyně, 1972, 47–67.

BLÁHOVÁ, Emilie. Staroslověnský život Benediktův. *Slavia* 61, 1992, č. 4, 395–408.

BLÁHOVÁ, Emilie. Ke klasifikaci českocírkevněslovanských památek. *Slavia* 62, 1993, č. 4, 427–442.

BLÁHOVÁ, Emilie. Literární vztahy Sázavy a Kyjevské Rusi. In: Petr SOMMER (ed.), *Svatý Prokop, Čechy a střední Evropa*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2006, 219–234.

БЛАГОВА, Эмилия – ИКОНОМОВА, Живка. Лексические совпадения Бесед Григория Двоеслова и Второго жития Вячеслава с лексикой Иоанна Экзарха. *Paleobulgarica XVII*, 1993, 13–26.

BLÁHOVÁ, Emilie – KONZAL, Václav (edd.). *Staroslověnské legendy českého původu: nejstarší kapitoly z dějin česko-ruských kulturních vztahů*. Praha: Vyšehrad, 1976.

FETKOVÁ, Petra. Biblické citáty z homilií Řehoře Velikého v Novljanském breviáři a v Besédách. In: *Wiener Slavistisches Jahrbuch* 42, 1996, 63–79.

FETKOVÁ, Petra. „40 homilií na evangelia“ Řehoře Velikého v charvátském církevněslovanském překladu ve srovnání s překladem českocírkevněslovanským. *Slovo* 47–49, 1997 – 1998, 133–165.

HAUPTOVÁ, Zoe. Církevněslovanské písemnictví v přemyslovských Čechách. In: *Jazyk a literatura v historické perspektivě*, Ústí nad Labem: Univerzita J. E. Purkyně, 1998, 5–48.

HAUPTOVÁ, Zoe. Tak zvané futurum exactum v staroslověnském překladu Besěd Řehoře Velikého. In: *Varia Slavica – Sborník příspěvků k 80. narozeninám Radoslava Večerky*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2008, 95–101.

HAVRÁNEK, Bohuslav. Sborník staroslověnských literárních památek o sv. Václavu a sv. Lidmile [recenze]. *Časopis Matice moravské*, 1931, 192–215.

HEINEMANN, Otto. *Die Augusteischen Handschriften, Bd. 4: Codex Guelferbytanus 77.4 Augusteus 2° bis 34 Augusteus 4°*. [Kataloge der Herzog-August-Bibliothek Wolfenbüttel 7]. Frankfurt am Mein: Vittorio Klostermann, 1966.

ХРИСТОВА ШОМОВА, Искра. *Служебният Апостол в славянската ръкописна традиция. Т. 1*. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 2004.

KALHOUS, David. K historické metodě aneb opět nad pravostí Kristiánovy legendy. *Časopis Matice moravské* 128, 2009, 177–183.

KALHOUS, David. Svatováclavská úcta v říši před r. 1200. Poznámky k nejstaršímu rukopisnému dochování *Crescente fide* (bav.). *Studia historica Brunensia* 60, 2013, 11–23.

KALIVODA, Jan. Nejstarší svatováclavská hagiografie v evropském literárním kontextu přelomu tisíciletí. In: Petr KUBÍN (ed.). *Svatý Václav: Na památku 1000. výročí narození knížete Václava Svatého*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Katolická teologická fakulta, 2010, 51–64.

KONZAL, Václav. První staroslověnská legenda václavská a její „Sitz im Leben.“ *Studia medievalia Pragensia* 1, 1988, 113–127.

KONZAL, Václav. Latinské participium futuri v staroslověnském překladu (Responze latinské syntaxe v českocírkevněslovanských památkách I.). *Slavia* 63, 1994, č. 2, 193–205.

KONZAL, Václav. Církevněslovanská literatura – slepá ulička na prahu české kultury? In: *Speculum medii aevi*. Praha: Koniash Latin Press, 1998.

KONZAL, Václav. Latinské gerundium a gerundivum v staroslověnském překladu (Responze latinské syntaxe v českocírkevněslovanských památkách II.). *Slavia* 74, 2005, č. 2–3, 167–190.

KONZAL, Václav. Latinský ablativ absolutní v staroslověnském překladu (Responze latinské syntaxe v českocírkevněslovanských památkách III.). *Slavia* 82, 2012, č. 2, 190–204.

KONZAL, Václav. Hendiadys jako výrazný stylistický prostředek staroslověnského překladu latinských homilií Řehoře Velikého. *Slavia* 84, 2015, č. 4, 394–401.

KURZ, Josef. *Učebnice jazyka staroslověnského*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1969.

- LEŠKA, Oldřich. *Jazyk ve strukturním pojetí – Kapitoly ze synchronní a diachronní analýzy ruštiny*. Praha: Slovanský ústav – Euroslavica, 2003.
- LUDVÍKOVSKÝ, Jaroslav. Crescente fide, Gumpold a Kristián (Příspěvek k datování Legendy Kristiánovy s dodatkem o dnešním stavu této otázky). In: *Sborník prací Filosofické fakulty brněnské univerzity*. D, Řada literárně vědná, 1955, roč. 4, č. D2. Brno: Filosofická fakulta Brněnské university, 1955, 48–66.
- LUDVÍKOVSKÝ, Jaroslav. Kristián či tzv. Kristián. In: *Sborník prací Filosofické fakulty brněnské university*. E, Řada archeologicko-klasická, 1964, roč. 13, č. E9. Brno: Filosofická fakulta Brněnské university, 139–147.
- LUDVÍKOVSKÝ, Jaroslav. Latinské legendy českého středověku. In: *Sborník prací Filosofické fakulty brněnské univerzity*. E, Řada archeologicko-klasická, 1973 – 1974, roč. 22–23, č. E18–19. Brno: Filosofická fakulta Brněnské university, 267–308.
- MANITIUS, Max. *Geschichte der lateinischen Literatur des Mittelalters. Zweiter Teil. Von der Mitte des zehnten Jahrhunderts bis zum Ausbruch des Kampfes zwischen Kirche und Staat*. München: C. H. Becksche Verlagsbuchhandlung Oskar Beck, 1923.
- MANTELLO, Frank Anthony Carl – RIGG, Arthur George. *Medieval Latin – An introduction and Bibliographical Guide*. Washington: The Catholic University of America Press, 1996.
- MAREŠ, František Václav. *An anthology of Church Slavonic Texts of Western (Czech) Origin*. München: Wilhelm Fink Verlag, 1979.
- MAREŠ, František Václav. Církevněslovanské písemnictví v Čechách. In: *Cyrlometodějská tradice a slavistika*. Praha: Torst, 2000, 256–237.
- MAREŠ, František Václav. Česká redakce církevní slovanštiny ve světle Besěd Řehoře Velikého (Dvojeslova). In: *Cyrlometodějská tradice a slavistika*. Praha: Torst, 2000, 368–402.
- MAREŠ, František Václav. Novocírkevněslovanský jazyk ruského typu a jeho pravopisný systém. In: *Cyrlometodějská tradice a slavistika*. Praha: Torst, 2000, 541–572.
- MATĚJKA, Ladislav. On translating from Latin into Church Slavonic. In: *American contributions to the sixth international congress of slavists. Volume I. Linguistic contributions* (ed. by Henry Kučera). The Hague: Mouton, 1968.
- MATĚJKA, Ladislav. K syntaxi církevněslovanských překladů z latiny. In: *Studia palaeoslovenica*, Praha: Nakladatelství ČSAV, 1971, 227–236.
- MIKLOŠIČ, Franc (ed.). *Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum emendatum auctum*. Vindobonae: Guilelmus Braumueller, 1862–1865.
- NECHUTOVÁ, Jana. *Latinská literatura českého středověku do roku 1400*. Praha: Vyšehrad, 2000.
- NEČÁSEK, Ladislav. Staroslověnské dativní vazby participiální a jejich předlohy v řeckém textu evangelií. *Slavia* 26, 1957, č. 1, 13–30.

- NIERMEYER, Jan Frederik – BURGERS, J. W. J. (edd.). *Mediae Latinitatis Lexicon minus: Lexique latin médiéval – Medieval Latin Dictionary – Mittellateinisches Wörterbuch* [1] A –L. Leiden: Brill, 2002.
- NIERMEYER, Jan Frederik a BURGERS, J. W. J. (edd.). *Mediae Latinitatis Lexicon minus: Lexique latin médiéval – Medieval Latin Dictionary – Mittellateinisches Wörterbuch* [2] M–Z. Leiden: Brill, 2002.
- GLARE, P. G. W. (ed.). *Oxford Latin Dictionary*. Oxford: Oxford University Press, 2012.
- PÁCLOVÁ, Ilona. K otázce vlivu řečtiny na církevněslovanské památky s latinskou předlohou. In: *Studia balcanica bohemo-slovaca*. Brno: Universita J. E. Purkyně, 1970, 215–217.
- PÁCLOVÁ, Ilona. K otázce lexikálních grécismů v staroslověnských památkách s latinskou předlohou. In: *Studia palaeoslovenica*, Praha: Nakladatelství ČSAV, 1971, 277–284.
- PÁCLOVÁ, Ilona. Řecké výpůjčky v českocírkevněslovanských památkách. In: *Paleoslovenica – Sborník oddělení srovnávací slovanské jazykovědy Ústavu jazyků a literatur ČSAV*. Praha: Ústav jazyků a literatur ČSAV, 1971, 111–123.
- PÁCLOVÁ, Ilona. Přehled staro- a novozákonních lekcí Besěd Řehoře Velikého. *Slavia* 45, 1976, č. 1, 36–45.
- PEKAŘ, Josef. *Die Wenzels- und Ludmilalegenden und die Echtheit Christians*. Prag: A. Wiesner, 1906.
- REINHART, Johannes. Methodisches zu den lexikalischen Bohemismen in Tschechisch-kirchen-slawischen am Beispiel der Homilien Gregors des Grossen. *Wiener Slavistisches Jahrbuch* 26, 1980, 46–102.
- KURZ, Josef – HAUPTOVÁ, Zoe (edd.). *Slovník jazyka staroslověnského = Lexicon linguae palaeoslovenice. Díl I–IV*. Praha: Academia, 1956–1997. Díl V, Praha: Slovanský ústav – Euroslavica, 2010–2016.
- SLAVÍK, Jan. Mladší slovanská legenda o sv. Václavu a její význam pro kritiku legend latinských. In: *Svatováclavský sborník*. Praha: Národní výbor pro oslavu svatováclavského tisíciletí, 1934, 842–862.
- STABER, Josef. Die älteste Lebenbeschreibung des Fürsten Wenzeslaus und ihr Ursprungsort Regensburg. In: *Das heidnische und christliche Slaventum – Acta II congressus internationalis historiae Slavicae Salisburge–Ratisbonensis anno 1967 celebrati. Band 2, Das christliche Slaventum*. (Annales Instituti Slavici 6, Band 5–6). Wiesbaden: Otto Harrassowitz, 1970, 183–193.
- STANISLAV, Ján. Dativ absolutný v starej cirkevnej slovančine. *Byzantinoslavica* 5, 1–112.
- THOMSON, Francis J. A Survey of the Vitae Allegedly Translated from Latin into Slavonic in Bohemia in the Tenth and Eleventh Centuries. In: *Atti dell' 8 congresso internazionale di studi sull' alto medioevo*. Spoleto: Centro italiano di studi sull'alto medioevo, 1983, 331–347.
- TŘEŠTÍK, Dušan. Deset tezí o Kristiánově legendě. *Folia historica Bohemica* 2, 1980, 7–33.
- TŘEŠTÍK, Dušan. *Počátky Přemyslovců. Vstup Čechů do dějin (530 – 935)*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2008.

- VEČERKA, Radoslav. *Syntax aktivních participií ve staroslověnině*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1962.
- VEČERKA, Radoslav. Problematika staroslověnského písemnictví v přemyslovských Čechách. *Slavia* 39, 1972, č. 2, 223–237.
- VEČERKA, Radoslav. Vliv řečtiny na staroslověninu. *Listy filologické* 97, 1971, 129–151.
- VEČERKA, Radoslav. K vlivu latiny na staroslověninu. *Slavia* 47, 1978, č. 3, 340–344.
- VEČERKA, Radoslav. *Počátky slovanského spisovného jazyka: studie z dějin staroslověnského písemnictví a jazyka do konce 11. století*. Praha: Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, 1999.
- VEČERKA, Radoslav. *Staroslověnština v kontextu slovanských jazyků*. Praha – Olomouc: Univerzita Palackého, Euroslavica, 2006.
- VEPŘEK, Miroslav. *Česká redakce církevní slovanštiny z hlediska lexikální analýzy*. Olomouc: Refugium Velehrad – Roma, 2006.
- VEPŘEK, Miroslav. *Modlitba sv. Řehoře a Modlitba vyznání hříšců v církevněslovanské a latinské literární tradici*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2013.
- WEINGART, Miloš. *Rukověť jazyka staroslověnského*. Praha: Didaktický kruh klubu moderních filologů, 2 sv., 1937–1938.
- WEINGART, Miloš. *Československý typ cirkevnej slovančiny*. Bratislava: Slovenská akadémia vied a umení, 1949.
- ZACHOVÁ, Jana (ed.). *Legendy Wolfenbüttelského rukopisu*. Praha: Filosofia, 2010.

Vlastní publikační činnost

Kapitoly v monografiích:

- BROM, Vlastimil – ČERMÁK, Václav – DRAGOUN, Michal – EBERSONOVÁ, Adéla – HALAMA, Ota – MAREK, Jindřich – SIXTOVÁ, Olga – SPURNÁ, Kateřina – TIMOFEJEV, Dmitrij – VISI, Tamás: *Rukopisné zlomky Knihovny Národního muzea. Signatury 1 D, 1 E a 1 G*. Národní muzeum – Scriptorium: Praha 2016.
- ČAJKA, František – ČERNÝ, Marcel (edd.). *Slovník jazyka staroslověnského – historie, osobnosti, perspektivy*. Praha: Slovanský ústav AV ČR, v. v. i., 2016.

Překlady:

- Widukind z Corvey: *Dějiny Sasů* (přeložili, úvodem a poznámkami opatřili Jakub Izdný a Kateřina Spurná). Argo: Praha 2016.
[Kalivoda, Jan. Widukind z Corvey, Dějiny Sasů. Přeložili Jakub Izdný a Kateřina Spurná. Praha: Argo 2016. 208 s. *Auriga – Zprávy jednoty klasických filologů*, 59, 2017, č 1, 105–108.]

Editorská činnost:

- BRODSKÝ, Pavel – SPURNÁ, Kateřina – VACULÍNOVÁ, Marta (edd.). *Liber viaticus Jana ze Středy*. Praha: Academia – Národní muzeum, 2016 (v tisku).

Články v časopisech a sbornících:

- K problematice církevněslovanského překladu Benediktovy Řehole. *Usta ad Albim Boemica* 10, 2010, č. 2–3, 122–126.
- Problematika předloh Druhé staroslověnské legendy o sv. Václavu. *Usta ad Albim Boemica* 13, 2013, č. 1, 16–24.
- Překladová technika ablativu absolutního v charvátskohlaholské Řeholi sv. Benedikta. *Slovo* 64, 2014, 57–78.
- Způsoby překladu pasivních tvarů a konstrukcí v charvátskohlaholské Řeholi sv. Benedikta. In: *Hrvatsko glagoljaštvo u Europskom okružju* (ed. V.B. Stipčević – S. Požar – F. Velčić), Staroslavenski institut. Zagreb 2015, 663–677.
- Jazyk kroniky Dějiny Sasů Widukinda z Corvey. *Auriga. Zprávy jednoty klasických filologů* 58, 2016, č. 2, 40–54.
- Šafaříkova knihovna ve sbírkách Knihovny Národního muzea v Praze. *Slovo* 66, 2016, 185–207.

- Infinitivní konstrukce ve Druhé staroslověnské legendě o sv. Václavu. In: *Sborník ze 14. mezinárodního setkání mladých lingvistů* (v tisku).
- Druhá církevněslovanská legenda o sv. Václavu. In: TOMELLERI, Vittorio Springfield – VERNER, Inna Veniaminovna (edd.). *Specimina Philologiae Slavicae*. Band 192 – Latinitas in Slavonic World. Leipzig: Biblion Media 2017, 61–81 (v tisku).

Recenze a zprávy

- Miroslav Vepřek: Modlitba sv. Řehoře a Modlitba vyznání hříšců v církevněslovanské a latinské literární tradici. Univerzita Palackého v Olomouci, Olomouc 2013, 221 s., ISBN 978-80-244-3623-4. In: *Slavia* 83, 2014, č. 3, 358–360.

Lexikografické práce

- Řecko-staroslověnský index/ Index verborum graeco-palaeoslovenicus. Tomus I, fasc. 5–8n. Praha – Praegae 2011n.